

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת נצבים וילך, תשס"ו
מספר 670

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"הנסתרת לה' א-להינו" והמילים בתורה שנקוד עליהן

הנסתרת לה' א-להינו והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת (כט: כח). בפסוק זה נרשמות בספר התורה אחת עשרה נקודות, מעל אחת עשרה אותיות רצופות: מעל המילים "לנו ולבנינו" ומעל האות עי"ן במילה "עד" הסמוכה להן.¹ הברייא באבות דרבי נתן (נוסחא א פר' לד) נדרשת לעניין הנקודות הללו ומביאה דו-שיח דמיוני בין עזרא הסופר, דמות המייצגת את העוסקים בקביעת נוסח התורה ובהעתקה, ובין אליהו הנביא, מי שעתיד לגלות צפונות ולפתור קושיות וספקות:

אמר עזרא: אם יבא אליהו ויאמר לי "מפני מה כתבת כך?", אומר אני לו "כבר נקדתי עליהן". ואם יאמר לי "יפה כתבת", אעבור נקודה מעליהן (אסיר את הנקודה).

משמע מכאן שהנקודות היו מקובלות כסימן מחיקה, ואם יגלה אליהו לעזרא שאין לכתוב את המילים הללו, יטען כנגדו עזרא שאכן הן כבר סומנו כמחוקות. את שימושן של נקודות כסימן מחיקה בעת העתיקה ניתן לראות, למשל, במגילת ישעיהו השלמה ממגילות מדבר יהודה וגם בכתבי-יד מימי הביניים.

כיוון שעזרא אינו בטוח אם המילים הללו צריכות להיכתב אם לאו, הוא כותב אותן ומציין מעליהן סימן מחיקה, וכך הוכרע לעשות בכל ספרי התורה. כתוצאה מכך, הכתוב עצמו רומז לשתי קריאות אפשריות: לפי הקריאה האחת כוללים בפסוק את המילה הנקודה, ולפי הקריאה השנייה אין כוללים אותה.

בדרך זו הלך רש"י בפירוש הפסוק. תחילה פירש אותו כמות שהוא כתוב:

ואם תאמרו: מה בידנו לעשות, אתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד, שנאמר: 'פן יש בכם איש וגו'... 'וראו את מכות הארץ ההיא' (כט: יז-כא); והלא אין אדם יודע טמונתו של חבירו? אין אני מעניש אתכם על הנסתרות, שהן לה' א-להינו, והוא יפרע מאותו יחיד; אבל הנגלות לנו ולבנינו לבער הרע מקרבנו, ואם לא נעשה דין בהם יענשו הרבים.

אחר כך מתייחס רש"י לנקודות שעל גבי המילים ומוצא בפסוק משמעות מנוגדת:

נקוד על לנו ולבנינו - לדרוש שאף על הנגלות לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן, משקבלו עליהם את השבועה בהר גריזים ובהר עיבל, ונעשו ערבים זה לזה.

על-פי פירוש זה הפסוק נקרא כך: "הנסתרת לה' א-להינו והנגלת", ומתקבלת משמעות מנוגדת לקריאה הפשוטה: לפני שנכנסו ישראל לארץ לא הייתה ביניהם ערבות הדדית, ולא נענשו הרבים על חטא היחיד, גם אם הוא חטא גלוי. שתי הקריאות המנוגדות בפסוק מייצגות אפוא שני שלבים היסטוריים בחיי עם ישראל.

בפירושו זה לתורה הלך רש"י בעקבות דעתו של ר' נחמיה, המובאת בתלמוד הבבלי (סנהדרין מג ע"ב). ר' יהודה חולק שם על ר' נחמיה ואומר:

למה נקוד על 'לנו ולבנינו' ועל עי"ן שב'עד'? מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן. כלומר הקריאה הרגילה של הפסוק מתאימה למצבם של ישראל לפני שנכנסו לארץ; הם נענשו על חטאי היחיד הגלויים ולא על חטאי הנסתרים. אולם הקריאה השנייה של הפסוק, המסומנת באמצעות הנקודות, מתאימה למצבם של ישראל אחרי שנכנסו בברית הערבות בארץ ישראל. מכאן ואילך הם נענשים גם על חטאי היחיד הנסתרים. כיצד מלמדות זאת הנקודות? מסביר רש"י שם:

¹ יודגש כי אין קשר בין הנקודות הנדונות כאן ובין סימני הניקוד המקובלים, הרגילים: הנקודות שאנו עוסקים בהן נמצאות בספר התורה עצמו, שכידוע אין בו סימני ניקוד וסימני טעמים.

והיה לו לנקוד את הנקודה הזאת על 'לה' א-להינו', ללמד שלא עד עולם הן לה' א-להינו, אבל לאו אורח ארעא לנקוד את השם, ונקוד על 'לנו ולבנינו'.
והתוספות שם ממשיכים בדרך הזאת² ואומרים:
ויש לומר לפי שיטתו (של רש"י) שעי"ן שב'עד' נקוד כדי לנקוד אחת עשרה אותיות, כנגד אחת עשרה אותיות שבשם ... משום דמעתה גם הנסתרות לנו ולבנינו, אלא שאין דרך לנקוד את השם.
הנקודות רומזות אפוא לקריאה: "הנסתרות והנגלת לנו ולבנינו".

התופעה הזו של 'נקוד על' באה בעשרה מקומות בתורה, וכולם נמנו בספרי במדבר (בהעלותך, פיסקא טט, מהד' הורביץ, עמ' 64 ואילך), וכן באבות דרבי נתן, במסכת סופרים ובמקורות נוספים.³ אחד המקרים נזכר במשנה, וחמישה מקרים נזכרו במקומות שונים בתלמוד הבבלי.⁴

במקורות רבים הוצע הסבר של דרש לתופעה זו. על-פי רוב הדרשות הנקודות באות לצמצם ולהחליש את דברי הכתוב, כגון בדרשה ההלכתית בעניין פסח שני, על מי שהיה "בדרך רחקה" (במ' ט:י) בזמן הקרבת הפסח: "אמר רבי יוסי, לפיכך נקוד על ה' לומר, לא מפני שרחוקה נדאי, אלא מאסקפת העזרה ולחוי" (משנה פסחים פרק ט משנה ב); וכן (בספרי שם): "ולא ידע בשכבה ובקומה" (בר' יט:לג) נקוד על 'ובקומה', לומר בשכבה לא ידע ובקומה ידע"; "וישקהו" (בר' לג:ד) שלא נשקו בכל לבו".

גם הדרשות האלה מבוססות על תפיסת הנקודות כסימני מחיקה, כפי שהסביר רלב"ג (ר' לוי בן גרשום, פרובנס, 1288-1344) בפירושו לבראשית (יח:ט):

הנקודות אשר על "אליו", ומה שידמה לו, הוא אצלי להורות על עניין ממוצע בין מציאות התיבה הנקודה והעדרה, כי הנקודה תעשה על הכתוב, למחוק מה שעליו הנקודה; ולפי שכבר נשארה התיבה בכתוב עם הנקודות שעליה, הורה שאינה נמחקת מכל וכל, ואינה נכתבת בשלמות.

כאמור, רשימת עשר המילים הנקודות בתורה מצויה כבר במקורות תנאיים, והיא אפוא מסורת קדומה מאוד, שראשיתה כנראה בימי הבית השני. המסורת הזאת נוהגת הלכה למעשה בספרי התורה בימינו. בספרות המסורה נזכרים מקומות נוספים בתורה שיש בהם מילים נקודות, ואולם בספרי התורה בימינו לא נרשמות נקודות במקומות אלה. מדובר בנקודות שאינן מורות על מחיקה, אלא על מחלוקת, ולרובן יש זיקה למסורה הבבלי.⁵

ברשימת שבעים יורדי מצרים, נאמר: "ויגלד ליוסף בארץ מצרים אשר ילדה לו אסנת בת פוטי פרהן אן אַת מְנַשֶּׁה וְאֵת אֶפְרַיִם" (בר' מו:כ). במקורות המסורה הבבלי נמסר כי על האות יו"ד שבמילה "פוטיפרע" ישנה נקודה. משמע מכאן כי השם "פוטיפרע" נכתב כאן לפי נוסח בבל כמילה אחת (ולא כשתי מילים כבנוסח המקובל). הנקודה על האות יו"ד, במקום החיבור של שתי המילים, רומזת למחלוקת בדבר הצורה שבה יש לכתוב שם זה, כמילה אחת או כשתי מילים. ואכן, המסורה מציינת במפורש כי הייתה מחלוקת בעניין זה. מעניין לציין כי לפי נוסח תימן השם פוטיפרע נכתב פה כמילה אחת, והמחלוקת הקדומה שהייתה בבבל נמשכת גם כיום בין עדות ישראל.

בפסוק "וְלִמָּה תְנוּאוֹן (תְּנִיאוֹן קרי) אֶת לֵב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במ' לב:ז), נמסר על נקודה הבאה על הוי"ו הראשונה במילה "תנוואון", וכן נמסר על מחלוקת. לפי הנוסח המקובל אצלנו, יש במילה הזאת כתיב וקרי. נראה שלפי הדעה החולקת במסורת בבל, המילה נכתבת ביו"ד והקרי מתאים לכתיב.

על שתי המילים הללו יש עדויות רבות ממקורות מסורה בבליים, ואולם מלבדן קיימת עוד רשימת מסורה המונה לא פחות מארבעים ואחת (!) מילים נקודות בתורה, וזה לשון הפתיחה שלה:

אלין מלייא באורייתא דכתיבן לבד מן דפה נ',⁶ ומנקדין מירום מלתא או מירום אתא, ואינון זיטימא ומחלוקת ופליגין עליהון.

המילה "זיטימה" היא מילה יוונית, ומשמעותה פה לשון גנאי וטעות. לצד המונח היווני הזה באים גם מונח עברי ומונח ארמי: "זיטימה ומחלוקת ופליגין עליהון".

מכל זה נראה כי במסורת בבל הרחיבו את השימוש במילים הנקודות גם למקומות שהתעורר בהם ספק, או שהייתה בהם מחלוקת בנושאים שונים הקשורים לכתיבת המקרא: פרשיות פתוחות וסתומות, כתיבה במילה

² וכן פירש ר' יוסף בכור שור, מבעלי התוספות, בפירושו לתורה על פסוקנו.

³ ראה: שאול ליברמן, **יוונית ויוונית בארץ ישראל**, ירושלים תשכ"ג, עמ' 182 – 184 והערה 42 שם.

⁴ ואלה המילים הנזכרות במשנה ובתלמוד: אליו (בר' יח:ט – בבא מציעא פז ע"א), בקומה (בר' יט:לג – נזיר כג ע"א), ואהרן (במ' ג:לט – בכורות ד ע"א), רחקה (במ' ט:י – משנת פסחים פ"ט מ"ב), ועשרון (במ' כט:טו – מנחות פז ע"ב), לנו ולבנינו (דב' כט:כח – סנהדרין מג ע"ב). בספרי ובמקבילות נזכרות גם המילים: וביניך (בר' טז:ה), וישקהו (בר' לג:ד), את-צאן (בר' לז:יב), אשר (במ' כא:ל).

⁵ על מקורות המסורה הבבליית המוסרים על הנקודות הנוספות בתורה, ראה: יוסף עופר, **המסורה הבבליית לתורה, עקרונותיה ודרכיה**, ירושלים תשס"א, עמ' 240 – 253.

⁶ לשון זו קושרת בין הנקודות הבאות מעל מילה שלמה או מעל אות אחת ובין סימן הבא בגיליון וצורתו כצורת נ' (נו"ן סופית) או כצורת ז'. הסימן הזה הוא סימן מסורה קדום, והוא מופיע בכתבי-יד עתיקים במקום של הערת כתיב וקרי.

אחת או בשתי מילים, כתיב וקרי, כתיב מלא וחסר ועוד. כאמור, הרשימה הארוכה כוללת 41 מילים. נביא פה את שתי המילים האחרונות ברשימה, הקשורות לפרשת נצבים-וילך:

”כי אתה תבוא” (את העם) (לא:ז) – מסומנת נקודה על האות וי”ו במילה ”תבוא”.

”ויכתב משה” (את הדברים) (לא:ט) – מסומנת נקודה על האות וי”ו במילה ”ויכתב”.

לשונו של הפסוק הראשון קשה, כי היינו מצפים בו לצורת ההפעיל, ”כי אתה תביא את העם הזה”, כנאמר להלן בפס’ כג, בדברי הקב”ה למשה. מרשימת המסורה אנו שומעים כי אכן היה נוסח כזה בבל. ייתכן שהד לנוסח הזה נשתמר בנוסחאות תרגום אונקלוס. לצד התרגום הרגיל: ”ארי את תיעול עם עמא הדין”, נרשמה במהדורת שפרבר גרסה חלופית: ”ארי את תעיל ית עמא הדין”, וגרסה זו מתאימה לנוסחה ”כי אתה תביא”.

המחלוקת בפסוק השני קשורה לחלוקת הפרשיות הפתוחות והסתומות. דבר זה ניכר מהעובדה שהאות הנקודה באה בראש הפסוק. גם רשימת בבליית של פרשיות פתוחות וסתומות מוסרת שהייתה מחלוקת אם פרשה זו סתומה אם לאו.

ד”ר יוסף עופר
המחלקה לתנ”ך